

Bíró Ferenc

Hogyan lett a 'gazember'-ből 'hamiskásan pajkos <gyermek>, sőt szép <leány>'?

Adalékok *huncut* szavunk magyar nyelvi életéhez

1. Az ÉKsz². (2003) minősítésében a *huncut* szó korunk írásos nyelvhasználatának a gyakorisági skáláján a megállapított öt kategória közül a 3.-ban található, vagyis nem tartozik sem a leggyakrabban, sem a legritkábban használt elemek közé. Valószínűleg joggal feltételezzük azonban, hogy a szóbeli nyelvhasználatban valamivel előkelőbb helyet foglalna el. Elsősorban abból kiindulva gondolhatjuk ezt, mivel e szótár szerint általánosan bizalmas stílusminőségű a szó, s a szóbeli kommunikáció meghatározó részét képező informális beszédhelyzetekben, mindennapi társalgásainkban az efféléket lényegesen nagyobb arányban használjuk napjainkban is, mint a szótár alapjául szolgáló írásbeli műfajokban és szinteken.

A szótár szócikkéből első ránézésre azonnal kiderül még, hogy többjelentésű, sőt kettős szófajú (mn, fn) a szó. Emberi tulajdonságot vagy valamiféle embert jelent. A vele alkotott szócsalád tagjainak jelentései is őriznek valamiféle emberi vonatkozást.

Az emberekre, embercsoportokra, azok tulajdonságaira vonatkozó szavaink jelentésén gondolkodva igen bonyolult összefüggésekhez érkeznünk el. Az egyes, kisebb és nagyobb közösségek tagjainak a mentalitása, egymás minősítései, az ő emberi tulajdonságaik maguk is viszonylagosak, hiszen például egyes közösségek tagjai szelídebbek, jámborabbak egymással, másokéi erőszakosabbak, agresszívabbak, egyesek békésebbek, mások nyughatatlanabbak, egyesek csendesebbek, mások hangoskodók stb. Ezeknek megfelelően a semleges viselkedéstől pozitív vagy negatív irányban eltérő vonások is jelentékenyeknek vagy épp jelentékteleneknek számítanak más-más viselkedésmódú közösségek tagjai előtt. Ugyanazt az emberi vonást tehát más-más embercsoportok tagjai némileg másképp és másképp minősítik, sőt ugyanazon nép sem egyformán a különböző korszakokban. A nyelvi eszközök oldaláról pedig ezekkel kapcsolatban az tapasztalható, hogy az egyik korszakban bizonyos emberi vonatkozásra,

tulajdonságra utaló szavaink (például a gyakori használat során) egyes jelentésjegyeiket elhagyják, s később egészen eltérő tulajdonság jelölésére válnak alkalmassá. Így például a negatív jelentésű szavak kevésbé negatívvá, sőt pozitívvá válnak, a durva stílusminősítésűek bizalmassá, a pejoratív hangulatúak tréfássá, kedveskedővé stb.

Adódik tehát a kérdés: vajon miféle változások mentek végbe a kiválasztott, emberre vonatkozó s az ember megítélését jelző *huncut* szavunk életében? Történtek-e hangalaki, jelentésbeli, szófaji, szintaktikai; stílusát, hangulatát érintő; területi, társadalmi, tematikus felhasználását; szókészlet rendszerbeli helyét, mezőösszefüggéseit stb. befolyásoló változások rajta vagy vele? Szolgált-e alapul újabb szavak megalkotásához? Mivel ilyen sokirányú módosulást kellene nyomon követnem, e vizsgálat elvégzéséhez igen nagy számú szóelőfordulást, mondatbeli felhasználást, kapcsolódást kellene áttekintennem, ráadásul különböző korszakok nyelvi forrásai alapján. Ilyen mennyiségűvel viszont nem rendelkezem, így meg kell elégednem az eddig feltárt összefüggések szembesítésével, illetőleg néhány új forrás adatainak felhasználásával bizonyos jelzésszerű utalások megtételével.

2. Nézzük tehát először, nyelvünk bűvárai mi mindent tártak fel a *huncut* lexémánk eredetéről, kezdeti életéből!

Szótáraink egybehangzó megállapításai szerint szókészletünkben idegen eredetű a szó. Német jövevényszó. A német nyelv történetében és területi változataiban egymáshoz igen hasonló alakokban élt: *hundsputt*, *hundsput*, *hundsput*, *hundzwut*, *huntsput*. Az átadás, átvétel korában ezek jelentései is igen szorosan összefüggtek, az eltéréseik könnyen magyarázhatók: 'gazember, csirkefogó'; 'gyáva személy, alávaló ember'; 'szélhámos, csaló'; <személy becsmélésére szolgáló szó>. „A német szó többszörös átvétellel, különböző német nyelvjárásokból s valószínűleg a Magyarországon és Erdélyben állomásozott német katonaság révén került a magyarba. Katonatisztek, urak között e sértő szó alkalmazása párbajt provokált” (TESz.).

Csak megjegyzésként kívánkozok ide, hogy a fenti német megfelelők összetett szavak. Előtagjuk a *Hund* 'kutya', utótagjuk pedig a *Fut* 'nő vagy nőtény emlősállat nemi szerve'. A németben az összetétel elsődleges jelentése 'vulva canina' > 'gazember, csirkefogó' lehetett, illetőleg trágár, becsmélő szóként, szitokszóként élhetett (vö. Hadrovics, 210).

A magyarba feltehetőleg az utóbb említett jelentésben, illetőleg használati formában, *huncfut* alakú főnévként került.

Az elmondottakból feltételezhető tehát, hogy az átvétel idején és az azt követő időszakban elsősorban katonák, felnőtt férfiak szidalmazására, minősítésére és igen durva megszólítására használták. Valószínű az is, hogy a szó korai magyar életében férfiak szájából hangzott férfiakra, s túrheterenül becstelenségre volt, durva szitokszó. Akire vagy akinek ezt mondták, az becstelenségen mélyen sértve érezte magát, s becstelensége védelmében (akár fegyveres) elégtételt ve(hete)tt érte.

3. Írott forrásaink először a középmagyar korban, 1642–60-ban említik: „a’ midőn ki mást *huntzfutnak* mond, a’ honnan leginkább szokott a’ duellizálás meg lenni” (TESz.). A 18. században már általánosan ismert volt e főnév a fenti jelentésében. Erdélyből tömegesen kerültek elő adatai. 1724: „Etsedi Uramis mondotta, Csudálkozom az *Huntzfut*, miért teszi magát illy tatskókhoz”; 1735: „...az hollómezei Nemes ember, azt mondotta de bizony ide adod *Huncz fut*, amaz ismét vissza, de bizony nem adom *Huncz fut*”; 1752: „Az en Szilagyi puskásim mind el szöktek nem várhattak az *huntzfutok*”; 1767: „...az öreg... azt mondá: a Legényeknek, na Ebatta *Huncz futtyi* mit csináltak”; 1785: „üssön meg a’ Menkő ebatta *huntzfuttya* foldeddel edgyütt” (SzT. — a SzT. előfordulásainak a kiemelési tölem, B. F.).

A szóbeli érintkezésben személyek megszólítására, említésére használva, a ’gazember, gazfickó, semmirekellő’ főnévi jelentésekkel párhuzamosan élt, erősen terjedhetett a szitokszói használata. 1722: „Attával, Teremtettével es *Hunczfuttal* az embereket szidta hallottam füleimmel”; 1726: *Hunczfut* teremtettével s attával szidalmazta; 1728: „te Rebeka *huncz Fut* teremtette Kurvája; 1729: „...Németet hallottam hogi egjnehánjszor *huntzfuttal* szittak Fő Biro Vramot” (SzT.).

A *huncut* főnévnek az említett szerepekben való szélesebb körű elterjedtségét saját gyűjtésemmel is igazolni tudom. A Heves Megyei Levéltárban (HML.) található Egri Rk. Papnövelde Gazdasági Levéltára (1377–1948.) iratai (XII–9. 29) között a bánhorvátiak levelezésében, kérelmeiben, mind az egri szeminárium kasznárának (Csete Ferencnek), mind némely falubeli férfinak a beszédében (egyenes vagy függő idézetekben) felbukkan. 1774: „...harmad fél órakor jöt hozzám, hogy mit dolgozzon, akkor intettem őtet, hogy mért oly Készü fogot be, azt felelte, hogy ő az ökrit éhen nem hajthatya, még jó nem Lakik, nyakas szóval ezeket mondván Poczik Bálint... akkor ezt mondtam neki, Lélek Karafi *hunczfüttya* Tizenkét pálcát érdemlenél ezen Cselekedetért” (HML. XII.–9. 29. 134). [Ugyanebben a levélben a használt *huncut* szó jelentése is egyértelmű a következő szövegrészekből: „...nem elég volt, hogy oda haza járkált, ha-

nem megint a' Csür mellet Kenyerezésre Le ült, akkor magam dorgálom ily szókal Lélek *Karafija* nagy süvegű *Gaz embere* megint le ültél itt is, dolgozz... csak dolgoz *rosz ember*, nap le mentekor majd el mehez".]

Egy másik, nő és férfi szóváltását megörökítő levélben csupán a férfira, illetőleg nőre vonatkoztatott szinonimái sorakoznak egymás után. 1772: „Felelt Rendetlenül nevezet Balog Márton neki... van Szar. Ezen feleletére Ismét mondgya néki a' feleségem, Hogy ne Csurits Többet, Csak a' megnyit meg eszel *Rosz Ember*, Ismét erre felelt Balog Márton. Edd meg Te *Disnó*... mondotta néki a' feleségem Te *Gasz ember*, ha tovább eszt Cselekszed Le is vonattatol, s jól meg Csapattatol, ...Balog Márton ezen szókkal kezdette le oldani a' Baltáját: *eb adta Teremtette szajhája*, nem hogy Te egy *Rosz Aszony*.... Gyere ide ördög *Teremtette Kurvája* mindgyárt a' hasadba vágyom a' Baltámot, meg nem menekedel ilyen *Teremtette Szajhája* míg a' hasadot ki nem vágom” (HML. XII. –9. 30. 187).

A szinonimák egymás melletti használatát mutatja a következő panaszkodás is. 1777: „Még is húséges szolgálatomért, olly szörnyű bestelenségeket kentelenitetem szenyvedni hogy már tovább szenyvedni nem győzöm, hanem kész lések mindenemet itt hagyni, és másuvá menni. Mert tsak most leg közelebb nem tsak *huntzfut[na]k gaz embernek* mondott egy néhány izbe Kasznár Vram, hanem, mind magamra, mind masunnan hozatott Legényemre botot fogott” (HML. XII.–9. 29. 149).

Gyakran használhatták határozóként is a mondatokban, az aljas emberként való viselkedés érzékeltetésére. 1778: „...aki is ezt hallotta Kasznár Úrtúl, mondván a' Pogány és az Sidó is Idvezül ha ti Idvezültök mert a' Prédikátorotok hamissan, kutyául, *hunczfutúl* tanit... hallya hogy kezdi ismét Prédikátor Urúnkat betsteleniteni hogy *hunczfutúl*, hamissan tanit” (HML. XII.–9. 30. 187).

A 18. század folyamán valószínűleg a magyar nyelvterület nagy részén és a különféle társadalmi csoportok többségében elterjedt e főnév. A mind gyakoribb használat során sértő, durva vonásai koptak, egyre többféle beszédhelyzetben, más-más életkorú személyek, illetőleg a másik nem, a nők megszólítására, minősítésére is használhatták. Eleinte feltehetőleg az utóbbiak csoportjából a felnőtt korúakra. Mindennek nyomán újabb jelentései alakultak ki. A TESz. már a 18. századból (1759–67.) nyilvántartja a kevésbé negatív, 'ravasz, csalárd ember' jelentést.

A 19. században pedig újabb, durva és kevésbé durva jelentések rakódtak a szóra. Az átvett jelentéshez közeli még az 'alávaló/aljas perszóna' értelme. 1840: „Ide valo Darabont István... vala mely Dinnye vásárlás

felett öszve veszvén feleségemmel, aztat *Huntzfutnak*, Kurvának, czafrangnak mondotta” (SzT.). A következő, kevesebb negatív jelentésjegyet tartalmazó értelme a ’csalafinta kópé, nagy selyma’ lehetett. 1808: „az én részeges Birámat fogtam elé, a kit magam is üsmérek hogy Nagy *huntzfu*” (SzT.).

Csokonai Vitéz Mihály a színműveiben főnévként még eredeti jelentésében használja: „Én magamat gaz embernek *Huntzfutnak* mondani nem hagyom”; „...én mindig hallottam, hogy ’a gaz ember szó annyit tesz a’ Magyaroknál, mint a’ Németeknél *Huntzfu*” (Csokonai-szókincstár).

Felhasználásának további kiterjedésével mindkét nem fiatalabb korosztályának tagjaira is alkalmazták: fiatal lányokra, fiúkra, sőt gyermekekre. E használati terjedést követően a lexémának újabb, negatív jelentésjegyeiből egyre többet vesztő módosulással kialakult a ’csibész, hamiskodóan pajzán/csintalan/pajkos gyermek vagy fiatal nő’ jelentése. 1846: Roza szörnyű nagy *huntzfu*, teli pajkossággal, alig lehet sokszor birni vele, szüntelen fut, tántzol, cseveg, kiábál” (SzT.).

Történeti szótárainkból és saját gyűjtésemből származó, a *huncut* főnévnek a németből átvett jelentését, majd a magyarban történt jelentésváltozásait szemléltető előfordulások azt mutatják, hogy a szemantikai fejlődés iránya az egyetlen jelentéstől tart a poliszémia felé. A jelentésváltozások az emberi magatartások érintkezésén, részleges hasonlóságán alapulhattak, jelentésbővülések (vö. Hadrovics 1992, 150) vagy névátvitel (metonímiák) lehettek, illetőleg ún. tágulósos synecdochék (vö. Károly Sándor 1970, 240), s apró fokozatokban zajlottak. Alapjaik bizonyos közös vagy hasonló, de egyre kevésbé negatív emberi magatartásformák, tulajdonságok, amelyek egyre több pozitív vonással együtt voltak jellemzők a megnevezett emberre. Az emberi minősítés skáláján a két szélső: ’rossz ember’ \longleftrightarrow ’jó ember’ pólus között fokozatos elmozdulások történtek. A jelentésváltozási folyamat során az egyes emberekre komplexen jellemző sokféle tulajdonság közül egy-egy negatív jelentésjegy elmaradt, ugyanakkor egy-egy pozitív hozzáadódott. Úgy, amint Pusztai Ferenc is értelmezi: „a konkrét jelentésjegyek minden átvitelnél módosulnak, sőt rostálódnak” (Pusztai 2003, 869).

A szó jelentése tehát a pozitív értékelés irányában változott meg. Az alkalmazásai során veszített a durvasága erősségi fokából, emocionális értéke is csökkent. Hasonlóan járt, mint a szinonimája. „A *gazember* túlzásként használva veszít eredeti megbélyegző értékéből.” (Károly Sándor 1970, 232).

Az újabb jelentések terjedelmének oldaláról többszörös jelentésbővüléssel számolhatunk. A lexikális jelentéssel párhuzamosan annak értékelést, minősítést kifejező része, azaz a hangulata is változott, az eredeti rosszalló, erősen pejoratív minősítéstől ('igen rossz ember' >) az amelioratív irányában (> 'rossz ember' > 'kevésbé rossz ember' > 'kicsit rossz, de másban jó ember' > 'jó ember') módosult, tehát konkrétabban így: 'rossz ember, gazember (férfi)' > 'ravasz, csalárd személy' > 'hamiskodóan pajos, dévaj, pajzán gyermek, fiatal nő'. Valahogy úgy történhetett, ahogyan Pusztai Ferenc is utal az efféle szóhangulat-változásra: „a szóhangulat pólusból pólus felé mozdulása is folyamat, s ez sem értelmezhető gyors átváltásként.” (Pusztai 2003, 891).

4. Mindezen jelentésbeli változások mellett a *huncut* lexémánk szófajisága is megváltozott, sok más, emberre vonatkozó szavunkhoz hasonlóan az elsődleges szófajiságát megtartva melléknevesült.

E jelenség nyelvünknek egy igen régi vonását mutatja. „Az ősmagyar korból sok **főnév-melléknévi kettős szófajú szó** öröklődött át az ómagyar korra. Egyik fontos szemantikai típusukat az jellemzi, hogy főnévi használatban valamilyen jellemző tulajdonságú, állapotú vagy egy bizonyos csoportba tartozó embert, melléknévi értelemben pedig az illető tulajdonságot, állapotot vagy vonatkozást jelölték: *árva, beteg, bölcs, özvegy, szűz* stb. Ennek az ómagyar kori szófajváltás szempontjából is jelentősége volt: ha ugyanis az ómagyarban olyan szó került a nyelvbe, amely ebbe a jelentéskörbe tartozott, akkor az **analogikusan** ebbe a kettős szófajú csoportba illeszkedett bele. Ha például az idegen nyelvből átvett szó főnév volt, például a szláv *bolond, gonosz, szomszéd*, akkor a magyarban melléknevesülve vált kettős szófajúvá;” (D. Máta Mária, 396—7).

Hasonlóan értékeli a folyamatot A. Molnár Ferenc is: „föltehetőleg már az ősmagyartól — kialakult egy olyan szemantikai csoport, amelynek a kettős szófajúság alapvető jegye lett. Bizonyos főnév-melléknevek főnévi használatban valamilyen jellemző tulajdonságú, állapotú vagy egy bizonyos csoportba tartozó embert, melléknévi értelemben pedig ezt a tulajdonságot, állapotot vagy vonatkozást jelölik. [...] Ide sodródott több ősmagyar kori ismeretlen eredetű szavunk is: [...] *gazdag, hazug, szegény, vak, vén*. [...] Ez a szemantikai típus főnév-melléknévvé tett eredetileg egy szófajú jövevényszavakat is: [...] a *szomszéd* főnév → melléknév változással lett kettős szófajúvá. [...]

Az analogikusan, automatikusan főnév-melléknévként jelentkező szavakat az eredendően kettős szófajúak közé számlálhatjuk.” (A. Molnár 1991, 567.)

Vizsgált szavunk jelentés-összetevői közül az 'ember' komponenst elhagyva, írott emlékeinkben már a 18. század elején használták 'semmirekellő, haszontalan <személy>' értelemben. Ugyanaz vonatkozhat tehát a *huncut* szavunkra is, mint az idézett egyéb kettős szófajú szavainkra, vagyis az átvételt követően hamarosan, mintegy a fenti szócsoport analógiájára beilleszkedett a kettős szófajú szavak közé.

Huncut szavunk esetében az előfordulásai a következőképpen igazolják mindezt: 18. század eleje: „*Hunczfut* Czigannéja Czo bé!” (SzT.); 1729: Eb vólt a lelketek *hundfot* rut vargái” (SzT.); 1779: „egy *huncfut* magyarországi Berde István nevű legényt fogadván gondviselőmnek, mindenemet elpusztította” (SzT.); 1824: „Cseh István Uramot megszidta *huntzvut* embernek” (SzT.). Erősen elítélő tulajdonságra vonatkoztatva, 'alávaló, aljas <ember>': 1724: *Hunczfut*, Istentől rebelláló Calvinista kutya” (SzT.); 1819: „siessen kedves Eotsém Uram bé menni Kolosvárra, hogy a' Szoboszlai *huntzfut* Opinioját annál inkább meg előzzük” (SzT.).

A 18. század derekától melléknévként is elmozdult a kevésbé pejoratív jelentés irányába, így: 1790: 'ravasz, fondorlatos <személy>' (TESz.). Bár Csokonai melléknévi értelemben még (mint a szinonimái is jelzik) igen durva jelentésben (de már nem csupán emberre vonatkoztatva, metaforikusan is) használja: „Mitsoda rut, fertelmes, otsmány, gaz, *huntzfut* dolog ez itt?” (Csokonai-szókincstár).

A TESz. 1792-es adata már 'hamiskásan pajkos, csintalan <gyermek>' jelentésben is adatoz. De még a XIX. század derekán is együtt élt az erősen negatív és a már szelidebb jelentése. A CzF. szerint: „Legkeményebb értelemben hozzá a *gazember*, *akasztófára való*, s hasonló címek is szoktak adatni. *Hunczut gazember*. Néha szelidebben am. kópé, dévaj, furfangos eszű, tréfás. *Hunczut kis fiú ez*. Annyit is tesz, mint szövevényes, különös, nehéz.” (CzF.)

A jelentés finomodása mellett a szófaji kettősség is módosult. Valószínűleg a nyelvhasználatbeli eltolódás (a jelzői szerep s a melléknév fokozott gyakorisága) oda vezetett, hogy az elsődleges főnéviség mindinkább visszaszorult, és a melléknévi értelem korunkra fokozatosan előtérbe nyomult. Erről Hadrovics László egyenesen úgy fogalmaz: „Ez aztán nagyon megszelídült jelentéssel, mint 'hamiskás, csintalan', teljesen kiszorította a főnevet.” (Hadrovics 1992, 210.)

5. A 20. századi értelmező szótáraink valóban úgy dokumentálják a *huncut* szót, hogy a melléknévi szófajiság bemutatását a szócikkeikben előre helyezik, a főnévi elé, így jelzik az elterjedtebb voltát a nyelvhasználatban. Az is kitűnik e szótárakból, hogy a 20. századra eltűnt mind a

főnévi, mind a melléknévi értelemben használt szónak az eredeti, átvett, igen erősen negatív jelentése és pejoratív hangulata. Talán leginkább az ÉrtSz.-ban említett *huncut gazember* szerkezete őriz legtöbbet abból.

Az említett értelmező és egyéb szótáraink a szónak olyan jelentéseit, jelentésárnyalatait is feltárják, amelyek nem szerepeltek az előző történeti áttekintésben. Főnévként: 'komolyan nem vehető, hitelt, megbecsülést nem érdemlő személy'; 'csalafinta, furfangos ember' (ÉrtSz.); 'feslett erkölcsű nő szeretője'; 'párbaj' (TESz., ÚMTSz.). Melléknévként pedig szintén egyre kevésbé negatív értelemben, egyre több pozitív jelentésszerűséggel kiegészülve: 'fondorlatosan, ravaszul cselekvő; mást félrevezető, másnak ártalmára lévő <személy>' (ÉrtSz.); 'rossz, hanyag <személy>' (ÚMTSz.); 'csalafinta, furfangos észjárású <személy>' (ÉrtSz.); 'nem egészen tisztességes <ember>' (ÉKsz².); 'pajkos, hamis <gyerek>' (ÉrtSz+.); 'szép, vonzó <leány>' (ÚMTSz., a TESz. 1906-ból adatolja); 'pajkos, hamiskás <emberi megnyilvánulás>' (ÉKsz².).

A főnévi és melléknévi szófajú *huncut* szavunk jelentésváltozásairól összegzőképpen azt mondhatjuk el, hogy a jelentésszerkezetében igen sokirányú változás következett be. Más lexémákéhoz hasonlóan e változások folyamatosan zajlottak: a nyelvhasználatból indultak el, s a kommunikáció szinte minden tényezőjében eltolódás történt. Változott, kibővült a beszédükben használó személyek köre: a felnőtt férfiaktól indulva hamarosan a nők is használták mondataikban, majd pedig a fiatalabb generációk, a gyermekek is. Ezzel párhuzamosan változhatott, szintén kibővült a megnevezettek köre: a katonák, felnőtt férfiak után hasonlóan elterjedt a másik nemre is, aztán pedig minden korosztályra. Mivel a szó épp a beszédpartner (vagy épp a jelen nem lévő embertárs) minősítését vagy tulajdonságának az értékelését szolgálta, ezért a mind több és többféle emberre való alkalmazása, a használat kiterjesztése oda vezetett, hogy az erősen elítélő jegye egyre inkább visszaszorult. Nyilvánvalóan a tértől, időtől, egyéb pragmatikai és szociolingvisztikai tényezőktől függően a durvaságnak, a negatív minősítésnek, a pejoratív hangulatnak mind kisebb fokozatát tartalmazta jelentésében. Ezzel párhuzamosan bizonyos kevésbé elítélhető emberi magatartásra és tulajdonságra való utalás is része lett a szó jelentésszerkezetének. A szót használó kommunikáló partnerekhez hasonlóan a felhasználás színterei, szituációi is kiterjedtebbekké váltak, az informális felől a formális irányába. Ugyanígy a szövegtípus, a beszédműfaj, a téma, a kontextus, a nyelvbeli felhasználás terén stb. is. Mindezeknek eredményeként a magyar nyelvben állandósultak a fent sor-

ra vett jelentések, illetőleg kikoptak belőle az eredeti, legdurvább értelmek és érzelmi töltetek.

6. A német nyelvből több száz évvel ezelőtt átvett *huncfut* szavunknak nem csak az akkori jelentése és szófaja változott meg, hanem a hangalakja is. Az előzőekben idézett történeti példák igazolják, hogy a német megfelelők szó belseji négyes mássalhangzó-torlódását (-*ndszf*-) talán már az átvételkor hármásra egyszerűsítette nyelvünk. A -*dsz*- hangkapcsolatot -*c*-vé összeolvasztva (egyéb nyelvjárási változásokról most nem szólva) bizonyos nyelvjárásokban korunkig megőrződött a szó belsejében a hármastorlódás, tehát a *huncfut* alak. Az -*f*- legkorábbi kiesését (vagy megváltozását) a TESz. 1779-ből igazolja származékszóban (*huntzhutozásáért*), magában a tőszóban pedig 1816-ból (*hunczotot*). E hangalaki változás az artikuláció megkönnyítése érdekében, az egyszerűsítésre, nyelvi ökonómia-ára való törekvés miatt következhetett be, területenként más-más időben. A SzT. idézetei alapján feltételezhetjük, hogy a keleti magyar nyelvterületen később tűnt el a szó belsejéből az -*f*-, mint a magyar standard változathoz és egyéb nyelvjárási régióinkból, a SzT. ugyanis csak hármastorlódásos adatokat közöl. Az ÚMTSz. tanúsága szerint bizonyos egyéb magyar nyelvjárások is sokáig, a 20. század második feléig őrizték a hármastorlódást a szóban (egyéb hangtani eltérésekről most szintén nem beszélve).

7. A *huncut* szó jövevényszóvá válását, nyelvünkben történő meghonosodását, némely jelentésének a megerősödését segítették a belőle és vele alkotott származékok is. Legkorábbiak azok az egymással szinonim igei származékok lehetnek: a *huncfutoz* és a *huncfutol*, amelyek 'huncutnak, gazembernek mond, tart; a *huncut* szóval szid' jelentésűek voltak. Ezek a származékok továbbviszik a tőszó erősen negatív jelentését. 1724: „Én Mező Bándi Kováts Péter hallottam Pekri Ferentz Ur(am) szájából, Hogy Feleségét *Huntzfutozta*, attázta, kurvázta” (SzT.); 1733: „azon Nemet Varganet *Hunczfutolták* a Fejét be törték” (SzT.). Az előbbinek a továbbképzett, magát a cselekvést megnevező származéka, a *huncutozás*, megőrizve vitte tovább a tő eredeti jelentését. 1763: „azon injuriose bestelenítő *huntz futozásival* sem adhatta ki maga egész mérgét” (SzT.).

A melléknév igei származéka, a *huncutkodik* elsődlegesen valószínűleg 'huncutul, gazemberül cselekszik' jelentésű volt (vö. CzF.), de ez az értelem visszaszorult, és később ez is a kevésbé negatív alapjelentésben mutatkozott: 'huncutul viselkedik; dévajkodik, kópékkodik, csibészkkedik, csintalankodik, pajkoskodik; hamisan, incselkedve kacérkkodik, pajzánkkodik'. Ennek cselekvésnévképzővel alakult főnévi származéka, a *huncut-*

kodás, továbbvitte az ige tartalmát. Eleinte a 'gazemberkedés', majd az utóbbi jelentés következményeként: 'tréfálgató kötődés, dévajkodás, csintalankodás' értelemben általánosan elterjedhetett. 1846: „Roza szörnyű nagy *huntzfut*... szüntelen fut, tántzól, cseveg, kiabál... a' többi játékok és *huncfutkodások* egész napon át tartok” (SzT.).

A *huncut* melléknévből *-ság* főnévképzővel a fent említett, kevésbé negatív emberi vonások jegyeit továbbvivő elvont értelmű *huncutság* ('csalafintaság, fondorlatosság, ravaszság; csibészesség, kópéság; hamiskodás, pajkosság') származék jött létre. 1768: „meg szokott régi *Huntzfutságára* ritka ha vissza nem vagyik”; 1847: Kitsi Roza... friss, eleven nagy boho, 's minden nap új *huntzfutsággal* áll elé” (SzT.).

Kicsinyítő képzős főnévi származék, a *huncutka*, elsődlegesen szintén személyre vonatkozhatott, s ebből valószínűleg metonimikus névátvitellel kapta a 'homlokra, halántékra fésült, göndörített, lelógó női hajtincs, férfi oldalszakáll' jelentést. 1770: „*huntzfutkáját*” (TESz.). Az ebből képzett *huncutkás* melléknévben pedig tovább enyhül a tőnek a már korábban megszélidült melléknévi jelentése, s lett: 'pajkosan csintalan, játékos <személy>' vagy a <személy valamely megnyilvánulása> (*huncutkás mosoly*).

A *huncut* szóval alkotott összetett szavak száma csekély, és többnyire nyelvjárási szinten rekedtek. Ezekbe az összetételekbe szintén az újabb, megszélidült jelentések valamelyikével lépett be többnyire előtagnak: *huncutgulyás* 'hamis gulyásleves'; *huncutlaska* 'metélt tészta'; *huncutlevél* 'körözőlevél'; *világhuncutja* 'rendkívül huncut, csalafinta, csibész ember' (ÜMTSz.).

8. A *huncut* szavunknak több száz éves élete folyamán az eddigiekben érintett változásain kívül, mintegy azoknak a következményeként változott a magyar nyelven belül, a lexémarendszerben elfoglalt helye is. E változási folyamatokat e helyen nincs módomban követni, csupán a mai szinonimikus kapcsolatait említem meg. Az előzőekben sorra vett jelentései szerint tartozott és tartozik bele bizonyos szinonimacsoportokba. A melléknévi szófajú *huncut* rokon értelmű társai (a stilisztikai, nyelvhasználati, területi különbségekre tekintet nélkül): 1. *csalafinta, furfangos, ravasz, alattomos, sunyi, dörzsölt, trükkös, cudri, góbé, turpis*; 2. *hamis, hamiskás, pajkos, játszi, (játékosan) ingerkedő, mókás, bohókás; engedetlen, csintalan, rakoncátlan; pajzán, dévaj, kacér* (SzinSz., MSzkt., ÉrtSz.+).

A főnévi értékű *huncut* pedig a következőkkel azonos vagy közel azonos jelentésű: *kópé, lator, selma, gézengúz, kujon, csirkefogó, himpellér*

(SzinSz., MSzkt.). Mindezen szinonimacsoportok azt mutatják, hogy a *huncut* szó a magyar nyelvi életében beilleszkedett a rokon és hasonló jelentésű szavak részrendszerébe, a rokon értelmű társaitól némiképp eltérő jelentésjegyeivel elfoglalta e szócsoportokban és szókészletünk egészében sajátos helyét.

Irodalom

- CzF. = Czuczor Gergely, Fogarasi János 1862–1874. *A magyar nyelv szótára. I–VI.* Pest.
- ÉKsz.² = Pusztai Ferenc (főszerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár.* Második, bővített kiadás. Bp.
- ÉrtSz. = A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete (szerk.) 1959–62. *A magyar nyelv értelmező szótára. I–VII.* Bp.
- ÉrtSz. = Eöry Vilma (főszerk.) 2007. *Értelmező szótár+.* I–II. Bp.
- Hadrovics László 1992. *Magyar történeti jelentéstan.* Rendszeres gyakorlati szókincsvizsgálat. Bp.
- Jakab László – Bölcskei András 1993. *Csokonai-szókincstár.* I. Debrecen.
- Károly Sándor 1970. *Általános és magyar jelentéstan.* Bp.
- Kiefer Ferenc – Gyuris Beáta 2006. Szemantika. In: Kiefer Ferenc (főszerk.) *Magyar nyelv.* Bp. 175–221.
- MSzkt. = Kis Gábor (főszerk.) 1998. *Magyar szókincstár.* Bp.
- D. Máta Mária 2003. Szófajttörténet. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) *Magyar nyelvtörténet.* Bp. 393–429.
- A. Molnár Ferenc 1991. A két- és többszófajúság; a szófajváltás. In: Benkő Loránd (főszerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei.* Bp. 553–583.
- Péter Mihály 1991. A nyelvi érzelm kifejezés eszközei és módjai. Bp.
- Pusztai Ferenc 2003. Jelentéstörténet. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) *Magyar nyelvtörténet.* Bp. 851–893.
- SzinSz. = O. Nagy Gábor – Ruzsiczky Éva, 1983. *Magyar szinonimaszótár.* Bp.
- SzT. = Szabó T. Attila – Vámszer Márta – Kósa Ferenc (szerk.) 1975–2005. *Erdélyi magyar szótörténeti tár.* I–XII. Bp.–Kolozsvár.
- TESz. = Benkő Loránd (főszerk.) 1967–76. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* I–III. Bp.
- ÚMTSz. = B. Lőrinczy Éva (főszerk.) 1979–. *Új magyar tájszótár.* I–. Bp.